

HISTORIJSKI ZBORNIK

Godina XXXIII—XXXIV

Zagreb 1980—81.

Broj 1

Pregledni članak

UDK 930 (487.1) »1965/1975«; 323.33 (487.13)

RADNIČKI POKRET U HRVATSKOJ OD SVOJIH POČETAKA DO 1914. U JUGOSLAVENSKOJ HISTORIO- GRAFIJI 1965—1975.*

Vlado Oštrić

1. Bibliografije i historiografski pregledi

Najvažnije specijalne bibliografije obuhvaćaju sva posebna i godišnja izdanja do 1969, te priloge u povijesnim i društveno-političkim časopisima do

* Prilog za knjigu »The Historiography of Yugoslavia 1965—1975«, Beograd 1975. Unatoč sažimanju nisam mogao sabiti tekst u unaprijed utvrđeni opseg od 5 štampanih stranica, pa je moj tekst bio samo predložak za znatno skraćenu i u rasporedu podataka i formulacijama izmijenjenu verziju redakcije (str. 275—276). Neki se podaci nalaze na drugim mjestima u knjizi. Koristim se prilikom da objavim svoj prilog. Nadam se da će biti od koristi jer sadrži mnogo više obavijesti. Uspoređivao sam koji su podaci još ušli u prethodnu knjigu (Historiographie yougoslave 1955—1965, Beograd 1965) i u posebno priređeni pregled [J. Šidak, Hrvatska historiografija 1955—65. (I dio), Historijski zbornik XVIII, 1965, 1—46]. Dopune teksta označio sam uglatim zagradama. Za prilično obilnu novu literaturu od 1975—1980. bio bi potreban poseban pregled. Vlado Oštrić

SKRAĆENICE:

ČSP — Časopis za suvremenu povijest, Zagreb
HZ — Historijski zbornik, Zagreb
IM — Istarski mozaik, Pula
ISNZ — Iz starog i novog Zagreba
IZ — Istarski zapisi, Titograd
JIČ — Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd
KZ — Krčki zbornik
PIS — Prilozi za istoriju socijalizma, Beograd
PR — Putovi revolucije, Zagreb

PZDG — Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana
Radovi, RH — Radovi, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti, Zadar
VHA — Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu
Zbornik IHRPD — Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split
ZČ — Zgodovinski časopis, Ljubljana
ZR — Zadarska revija

1968.¹ V. Oštrić je objavio oveći opći osvrt na literaturu do 1973, a tome se mogu dodati tri specijalna historiografska osvrta: bibliografija jednog historičara radničkog pokreta (J. Cazi), prilog povijesti historiografije radničkog pokreta do 1961. te pregled radova u izdanjima Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske 1963—1967.²

2. Izdanja građe

Glavno izdanje građe u ovom razdoblju sadržava 398 izvornih tekstova, pretežno arhivskih, te novinske priloge o radničkom pokretu u istočnoj Hrvatskoj do 1894.³ God. 1965. objavljeni su dijelovi izvještaja o osnivanju Socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji (1894) koji su neoznačeno ispušteni u izdanju iz 1950.⁴ U zborniku o Đuri Salaju ima i građe o radničkom pokretu u Slav. Brodu 1910—14.⁵ Za Zagreb objavljene su dvije skupine izvora — za kulturnu i društvenu povijest radničkog pokreta 1869—74 (7 tekstova, među njima

¹ Ž. D. Protić — M. Vesović — M. Matić, Socijalistički i radnički pokret i Komunistička partija Jugoslavije 1867—1941. Bibliografija posebnih izdanja (1945—1969). Beograd 1972 (osobito 74—85 i 184—193); M. Matić — M. Vesović, Radnički pokret i Komunistička partija Jugoslavije 1867—1941. Bibliografija članaka iz časopisa 1945—1968. PIS 7, 1970, 637—742.

² V. Oštrić, Radnički pokret u Hrvatskoj od početaka do god. 1914. u našoj povijesnoj književnosti. Prvi dio, ČSP I/1973, 99—120; drugi dio, ČSP II/1973, 109—133; V. Oštrić, Noviji radovi o radničkom pokretu u jugoslavenskim zemljama do osnivanja socijaldemokratskih stranaka (u povodu zbornika »Materijali naučnog skupa 'Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama — Osijek 1867'«, Slavonski Brod 1969, 486), PIS 7, 1970, 441—463; V. Oštrić, Pregled radova o radničkom pokretu u Hrvatskoj u doba Prve internacionale, PR 5, 1965, 219—225; D. Plečaš, Povijesna literatura o radničkom pokretu Osijeka i Slavonije, Revija [Osijek] 4/1972, 44—45, 51; Bio-bibliografija Josipa Cazija, Vukovar 1969; V. Oštrić, Rad na povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj 1945—1961, ČSP III/1974, 99—119; V. Oštrić u prikazu časopisa »Putovi revolucije«, HZ 1966—67, 607—610, i 1970—71, 494—496.

Na pitanje o počecima znanstvenog istraživanja radničkog pokreta u Hrvatskoj odnosi se prilog J. Šidaka. O proučavanju radničkog pokreta u hrvatskoj historiografiji poslije 1945, Historijski zbornik XXV—XXVI, 1972—73, 509—513.

³ Građa o radničkom pokretu Osijeka i Slavonije 1867—1894. Izbor i bilješke Ive Mažuran, Osijek 1967. Ocjena: V. Oštrić, JIČ 3—4/1968, 176—179.

⁴ Izvod iz napisa objavljenih u listu Sloboda u povodu osnivanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, PR 5, 1965, 227—232 (priredio V. Oštrić). [To nisu napisi, kako ih je nazvala redakcija, nego izvještaj — zapisnik — o osnivačkoj konferenciji.] — Objavljeno je i 5 članaka o Bosni i Hercegovini (V. Musa, Socijalistička štampa Hrvatske o radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1878—1894, PR 7—8, 1966, 215—221) [»Radnički glasnik« 1888. i 1889, »Sloboda« 1894].

⁵ Đuro Salaj. Prilozi za biografiju i izbor radova, Slav. Brod 1968 (urednik S. Ljubljanić), 49—61, 130—131, 146—147.

rukopisni tipografski list iz 1869) i o dva važna štrajka 1900. i 1902 (46 tekstova).⁶ Početke socijalističkog pokreta u Hrvatskom zagorju predočuje skupina od osam dopisa seljaka-socijalista.⁷ U vezi je s tim pojavama jedno pismo M. Šrepela, književnog historičara, piscu J. Leskovaru 1895, zanimljivo i kao izvor za poglede građanskih intelektualaca.⁸ O radničkom pokretu u Rijeci objavljena je 1959. zbirka građe, a 1971. veća skupina regesta (za 265 spisa).⁹ Za Istru i Dalmaciju korisno je arhivističko saopćenje H. Steinera, austrijskog historičara, s komentarom D. Kermaunera.¹⁰ H. Steiner je objavio i građu s podacima o Hrvatu M. Šubariću, socijalistu u Austriji, i s nekim drugim podacima.¹¹ Izabrani spisi G. Martinuzzi, Talijanke iz Labina, ujedno su prinos socijalističkom pokretu u Istri.¹² U zbornik o ženama u radničkom pokretu prenesena su i 53 dokumenta iz razdoblja 1874—1914.¹³ Specifičnu vrstu građe, s različitim podacima, predstavlja jedan vodič za izložbu.¹⁴ Tri pisma H. Sirovatke prilog su građi o protusocijalističkim, pravaškim radnicima.¹⁵ Od pojedinačnih izvora treba još zabilježiti uvodnik lista »Radnički prijatelj — Der Arbeiterfreund« o otvaranju sveučilišta u Zagrebu (1874),¹⁶ te jedan koncept i pismo ti-

⁶ V. Oštrić, Slike iz radničkog života u Zagrebu prošlog stoljeća, Kaj 3/1973, 87—101; M. Despot, Nekoliko dokumenata o štrajkovima stolarskih radnika u tvornici Bothe i Ehrmann godine 1900. i 1902. u Zagrebu, PR 9, 1967, 197—233 (oc.: V. Oštrić, HZ, 1970—71, 494).

⁷ Socijalistička pisma iz Pregrade (1894—1897); Kaj 1/1974, 116—122 (priredio V. Oštrić).

⁸ Korespondencija Janka Leskovara, u: M. Cerovac, Janko Leskovar, Rad JAZU 355, 1969, 288—290.

⁹ A. Herljević, Podaci o nekim značajnijim spisima o djelatnosti radničkih organizacija u Rijeci (1874—1916. godine), VHA XVI, 1971, 355—368.

¹⁰ H. Steiner, Viri za zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja v austrijskih arhivih, PZDG 2/1970, 329—350, D. Kermauner, O nekaterih aktih, navedenih v predhodnem seznamu, isto, 351—354.

¹¹ H. Steiner, Međunarodno udruženje radnika i austrijski radnički pokret, PIS 2, 1965, 281—301 (prijevod iz Archiv für Sozialgeschichte IV, 1964, 447—513).

¹² M. Cetina, Giuseppina Martinuzzi. Documenti del periodo rivoluzionario 1896—1925. Pula 1970, 35—283, 299—334. [Još jedan izbor, u biblioteci »Istra kroz stoljeća«: G. Martinuzzi, Socijalizam i domovina. Izbor iz djela. Pula—Rijeka 1979.]

¹³ Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila hiljadu devetsto četrdeset prve, Zagreb 1967, 1—38.

¹⁴ M. Despot — N. Stančić, Počeci industrije i radničkog pokreta u Hrvatskoj 1848—1919. Vodič po izložbi. Zagreb 1969. [Izdanje Povijesnog muzeja Hrvatske i IHRPH, šapirografirano.]

¹⁵ V. Oštrić, Pisma Hinka Sirovatke dru Vatroslavu Brliću, 1895—1896. Prilog građi o pravaškim radnicima. ČSP 2/1974, 101—106. [I. Kovačević je nakon toga objavio još jedno takvo pismo: isti naslov, ČSP 1/1976, 96—99.]

¹⁶ Prilozi za povijest visokoškolske nastave u Zagrebu, u: Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu I, Zagreb 1969, 11. [To je uvodnik D. Kalea za hrvatski dio lista. U njemačkom dijelu objavljen je poseban komentar iz pera Dragutina Lihla.]

pografa N. Čabrinovića.¹⁷ Memoarske podatke donose S. Radić (protusocijalističko gledište),¹⁸ A. Rubeša (Rijeka i Istra), I. Regent, T. Quarantoto, A. Benussi (Istra), R. Golouh (Istra, Rijeka, Dalmacija; u vezi je s tim i jedan polemički pri-
log D. Kermaunera), J. Smodlaka (Split; napisano prije 1941, objavljeno 1972).¹⁹

3. Radovi

Radnički pokret u Hrvatskoj do 1914. obuhvaćen je na razne načine u raz-
hčitim širim cjelinama: u povijesti jugoslavenskih naroda,²⁰ uz teme odnosa
Marxa i Engelsa prema tim narodima (u obliku širih ekskursa) i u prikazu
I internacionale,²¹ u pregledima povijesti radničkog pokreta jugoslavenskih
naroda do 1918,²² u pregledu povijesti sindikalnog pokreta,²³ u radovima o
jugoslavenskoj socijalnoj demokraciji i nacionalnom pitanju.²⁴ Od djela o
nacionalnoj povijesti u cjelini ili većim razdobljima najvažnije tekstove sadrži

¹⁷ V. Dedijer, Sarajevo 1914, Beograd 1966, 315, 316—317. [Drugo, dopu-
njeno izdanje, Beograd 1978, knjiga I, 246—247, 247—248.]

¹⁸ S. Radić, Uzničke uspomene, Zagreb 1971, 149—168 (zabilježeno ovdje,
jer je tim izdanjem djelo ušlo i u suvremenu literaturu).

¹⁹ A. Rubeša, Borba omladine protiv talijanaštva u Rijeci i Istri, u: Om-
ladinski pokret na početku XX stoljeća u Rijeci-Sušaku, Rijeka 1965, 63—67; I.
Regent, Spomini, Ljubljana 1967, 40—83; T. Quarantoto, Cenni storici sul
movimento operario socialista a Rovigno (1898—1919), Quaderni II, 1972, 491—515;
A. Benussi, La mia vita per un'idea, Monografie III, Rovinj 1973, 11—15 i d.
(prethodna izdanja 1951 i 1954); R. Golouh, Pol Stoletja spominov, Ljubljana
1966, 7—70; posebno 34—58; D. Kermauner, Ob spominskih zapiskih Rudolfa
Golouha: O tržaškem anarhizmu i o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije,
ZČ, 1—2/1968, 115—133; Zapisi dra Josipa Smodlake, Zagreb 1972, 47—48.

²⁰ Pregled istorije jugoslovenskih naroda, II deo (od 1849. godine do 1959. go-
dine), Beograd 1965, 77—78, 83—85, 87, 123—124, 130—131 (napisala M. Gross).

²¹ K. Milutinović, Marx i Engels i Južni Slaveni, Radovi 6, RH (3), 1964/
1965, 1966/1967, 1969, 149—194; isti, Marxova Internacionala i prvi jugoslavenski
socijalisti, Mogućnosti, 12/1965, 1242—1258.

²² Đ. Knežević, Razvitak radničkog pokreta u jugoslovenskim zemljama
krajem XIX i početkom XX veka u: 25 godina socijalističke Jugoslavije, Beo-
grad 1968, 15—54; isti, isto, u: 30 godina socijalističke Jugoslavije, Beograd
1973, 17—56.

²³ 50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji. Kratak istorij-
ski pregled, Beograd 1969, 14—22 (napisala E. Tomac).

²⁴ V. Strugar, Socijaldemokratija o stvaranju Jugoslavije, Beograd 1965,
68—69, 180—185, 192—196; isti, Jugoslavenska socijaldemokratija o ujedinjenju
svojih naroda, u: Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske
Monarhije i stvaranja jugoslavenske države, Zagreb 1969, 227—249. Diskusioni pri-
lozi u zbornicima »Klasno i nacionalno u suvremenome socijalizmu«, knjiga druga,
Zagreb, 1970, 641—654, 696 i d. (M. Đorđević, D. Janković, S. Šuvar,
L. Kobsa) i »Drugi kongres KPJ«, Slav. Brod 1972, 469—472 (V. Oštrić).

»Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914.«²⁵ Zanimljivo je i posthumno djelo O. Keršovanija (napisano 1938, objavljeno 1971).²⁶ Najopsežniji tekst u sklopu većih cjelina napisali su V. Oštrić i E. Tomac za povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj do 1945.²⁷ [»Kulturna historija Hrvatske« Z. Črnje dobila je novo izdanje.^{27a}]

U ekonomskopovijesnoj literaturi najviše podataka o postanku i strukturi radništva sadrži knjiga radova I. Karamana.²⁸ Osnovno je djelo za položaj radništva u Hrvatskoj i Slavoniji knjiga (monografija) I. Kovačevića, a za Dalmaciju, u širem sklopu, dva rada D. Foretića (nakon srodnog rada objavljenog 1963).²⁹

D. Foretić je obradio radnički pokret u Dalmaciji u posebnoj cjelini,³⁰ dok je pokret u Istri prikazan u sklopu širih tema.³¹

²⁵ J. Sidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914, Zagreb 1968, 75—80 (napisao J. Sidak), 197—207, 303—316 (napisala M. Gross). [Ocjena V. Oštrića, ČSP, 2/1973, 111] — V. i I. Beuc, Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527—1945), Zagreb 1969, 204—209, 254—259.

²⁶ O. Keršovani, Povijest Hrvata, Rijeka 1971, 71—72, 78—79, 83, 91—92, 95, 104—105. [Oc. V. Oštrića, ČSP, 1/1973, 104—105.]

²⁷ Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb 1969. I. Socijalistički pokret u Hrvatskoj do prvog svjetskog rata, 9—49 (V. Oštrić, Razvitak radničkog pokreta u Hrvatskoj do godine 1902, 9—33; E. Tomac, Razvoj socijalističkog pokreta u Hrvatskoj od 1903—1914, 34—49).

[^{27a} V. i bilj. 37. Z. Črnja, Kulturna povijest Hrvatske. Eseji i panorame, 1—3, Rijeka 1978. Kratka ocjena teksta o radničkom pokretu: V. Oštrić, ČSP, 2/1973, 121, bilj. 127.]

²⁸ I. Karaman, Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću, Zagreb 1972. Oc. M. Despot, ČSP 2/1972, 183—187 [i M. Kolar-Dimitrijević, JIC, 1—2/1972, 128—133.]

²⁹ I. Kovačević, Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867—1914, Beograd 1972 (oc. M. Kolar-Dimitrijević, ČSP, 2/1973, 161—165; D. Foretić, O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do prvog svjetskog rata, Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik, Zagreb 1969, 9 i d.; isti, Društvene prilike u Dalmaciji od polovice XIX stoljeća do prvoga svjetskog rata, isto, 46 i d.

³⁰ D. Foretić, Radnički pokret u Dalmaciji od 1970. do Kongresa ujedinjenja 1919, Zbornik IHRPD, 1, 1970, 23—70.

³¹ I. Beuc, Radnički pokret i socijalna demokracija u Istri do 1918. godine, PR, 3—4, 1964, 164—171 i IM, 2/1964, 95—102; D. Šepić, Nacionalna borba u Istri 1900—1914, u: Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat, Beograd 1967, 1059—1089 [osvrt: V. Oštrić, IM 4/1968, 254—257]; V. Bratulić, Međunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri, u: Priključenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, Rijeka 1968, 11—19; isti, Povijesni pregled, u: Istra. Prošlost-sadašnjost, Zagreb 1969, 39—40, 65—67; isti, Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda, Hrvatski narodni preporod, n. d. 322—329.

Među posebnim radovima o širim razdobljima i temama treba zabilježiti prilog sintezi o socijalističkoj ideji u sjevernoj Hrvatskoj do 1907. M. Gross,³² rad o radničkoj štampi u sjevernoj Hrvatskoj 1869—1890. V. Oštrića,³³ cjelovit prikaz radničke štampe u Rijeci, Istri i Dalmaciji do 1919. D. Foretića,³⁴ rad o izabranim problemima radničkog pokreta u Hrvatskoj u XIX st. (i do 1903; s poglavljem o vezama s Češkom i Slovačkom) V. Oštrića.³⁵ Mnoge važne probleme obuhvatila je diskusija o pisanju povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj.³⁶

Niz različitih priloga proširio je problematiku o počecima radničkog pokreta: Hrvatska (u odnosu s drugim socijalno-povijesnim pojavama).³⁷ Zagreb: kronologija događaja 1838—1894,³⁸ zagrebački tipografi 1838—1872, povijesno-sociološka problematika zagrebačkog obrtničko-radničkog društva (do 90-ih godina XIX st.), biografija D. Kalea (1847—1903), radničkog prvaka 1868—74,³⁹

³² M. Gross, Razvoj socijalističke ideje u Hrvatskoj 1890—1907, PR, 5, 1965, 117—129 (oc.: J. Šidak, HZ, 1968—69, 577). [M. Gross je o toj temi objavila još jedan rad: Ideologija socijalističkog pokreta u Hrvatskoj do prvog svjetskog rata. U povodu 100. obljetnice prvog socijalističkog lista u Hrvatskoj i 80. obljetnice osnivanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, Nastava povijesti, 4/1974, 223—231 i Kulturnohistorijski simpozij »Mogersdorf 74«, Radnički pokreti od početka do svršetka prvoga svjetskog rata, Zagreb 1976, 9—20.]

³³ V. Oštrić, Prilozi pitanjima početaka radničke i socijalističke štampe u sjevernoj Hrvatskoj (1869—1890), u: Počeci socijalističke štampe na Balkanu, Beograd 1974, 45—84 (i prilozi diskusiji, 535—538, 540—542, 557—558).

³⁴ D. Foretić, Pregled socijalističke štampe u Dalmaciji, Istri i Rijeci do 1919, Radovi, 2, RH (4), 1971/1972, 1972, 169—198 i Počeci socijalističke štampe, n. d., 293—314 (ondje je navedena ostala literatura).

³⁵ V. Oštrić, Radnički pokret u Hrvatskoj od 1867. do početka XX st. i njegove veze sa Češkom i Slovačkom, u: Problémy narodního a socialistickeho hnutí v dějinách Československa a Jugoslavie od roku 1867. do konce 19. století, Praha 1974, 237—282.

³⁶ Rasprava o problemima pisanja sinteze povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj, ČSP, 3/1973, 113—160 (sudjelovali V. Oštrić, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, V. Bratulić i drugi).

³⁷ M. Despot, Počeci radničkog pokreta i političke prilike u Hrvatskoj u doba Pariške komune, u: Pariška komuna, 1871—1971, 2, Beograd 1971, 965—983; ista, Obrtničko društvo u Zagrebu 1861—1869, Materijali naučnog skupa »Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama — Osijek 1867«, Slav. Brod 1969, 227—240; ista, Odjek Pariške komune u suvremenoj štampi Hrvatske, Počeci socijalističke štampe, n. d. 11—30. — Z. Črnja, Počeci radničkog pokreta u Hrvatskoj, Matica. Iseljenički kalendar, Zagreb 1973, 120—128 (poglavlje iz knjige objavljene 1964).

³⁸ C. Knapič-Krhen, Prilog upoznavanju nekih važnijih događaja iz radničkog pokreta u Zagrebu do osnivanja socijaldemokratske stranke (1838—1894), Kaj 3/1973, 102—108.

³⁹ V. Oštrić, Tipografi u Gajevoj tiskari i njihova aktivnost od 1838. do 1872, Kaj 10/1972, 33—55; isti, »Složni — biti ćemo možni!« U povodu stote obljetnice Zagrebačkog obrtničko-radničkog društva za međusobno podupiranje i naobrazanje, Kaj 3/1973, 3—19; isti, »Neima na svijetu ljepšega, nego li društveni život!« (Prilog biografiji Dragutina Kalea), Kaj 3/1973, 20—51.

list »Radnički prijatelj — Der Arbeiterfreund« (1874—75),⁴⁰ pojedina pitanja o troškovima života, radnim, stambenim, zdravstvenim prilikama.⁴¹ Osijek: skupina radova o razdoblju 1867—1902 (dijelom i o drugim mjestima), prvo radničko društvo 1867, pregled društava 1867—94, razdoblje 1883—94, krojačko društvo 1894, osječki socijalisti i osnivanje Socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji, Osijek i zagrebački socijalistički list »Sloboda« (1892—1902).⁴² Istra: razdoblje prvih radničkih društava (do 90-ih godina).⁴³

Problematika međunarodnih veza u počecima radničkog pokreta tema je i različitih posebnih radova: o vezama sa socijalističkim pokretom u Austriji, s Češkom⁴⁴ (uključujući i radove o tom pokretu⁴⁵), međunarodne veze tipo-

⁴⁰ V. Oštrić, »Radnički prijatelj« — prvi radnički list u Hrvatskoj, PR 5, 1965, 209—211; C. Knapič-Krhen, Zašto je prestao izlaziti »Radnički prijatelj«, Kaj 3/1973, 81—83. [V. i bilj 33.]

⁴¹ C. Knapič-Krhen, Neki podaci o ekonomskom položaju radništva u Zagrebu 1880—1900. godine, PR 7—8, 1966, 103—109; Lj. Dobronić, Zgrade i pogoni nekih zagrebačkih tvornica devetnaestog stoljeća u očima suvremenika, ISNZ IV, 1968, 225—240; B. Pribić, O zdravstveno-socijalnim prilikama radništva u Zagrebu prvih godina XX stoljeća, Liječnički vjesnik 2/1968, 159—164. — U zborniku »Zagreb jučer, danas sutra« I, Zagreb 1965, preštampana su tri članka V. Cecića: Sastajališta zagrebačkih radnika 168—169; Od prve proslave do prve zabrane (Iz historije Prvog svibnja u Zagrebu i u Hrvatskoj), 176—191; Put zagrebačke žene do socijalizma, 192—206.

⁴² I. Mažuran, Prvo radničko društvo u Osijeku (»Društvo za izobražavanje poslenika« — Osječko radničko obrazovno društvo«), Materijali, n. d., 45—78; M. Malbaša, Knjižnica Radničkog obrazovnog društva u Osijeku, Vjesnik bibliotekara Hrvatske 1—2/1968, 109—113; K. Firinger, Osnivanje osječkih radničkih bolesničko-potpornih i prosvjetnih društava do osnivanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, 1894. g., Materijali, n. d., 79—103; S. Ljubljanić, Prilog utvrđivanju karaktera Obrtničko-radničkih društava u Požegi i Našicama, isto, 207—226; N. Kosanović, Radnički pokret u Osijeku i Slavoniji od dolaska na vlast Khuen-Hedervarija do osnivanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, isto, 105—115 (bez vrijednosti); R. Odavić-Jocović, Organizacija prvog strukovnog sindikata krojačkih radnika u Osijeku, isto, 467—474 (dosta loše); V. Oštrić, Sudjelovanje osječkih socijalista u osnivanju Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, isto, 117—154; C. Knapič-Krhen, Radnički pokret u Osijeku, prema vijestima objavljenim u »Slobodi« 1892—1902, isto, 155—159. Kritički osvrt: V. Oštrić, PIS 7 1970, 443—452.

⁴³ T. Crnobori, Prva radnička društva u Istri, u: Labinska republika 1921. godine, Zbornik radova (Problemi sjevernog Jadrana, svezak 2), Rijeka 1972, 35—56. [Talijansko izdanje: La Republica di Albona nell' anno 1921. Raccolta di lavori, Rijeka 1979, 39—63.]

⁴⁴ C. Knapič-Krhen, Veze hrvatskih socijalista s međunarodnim radničkim pokretom i pokretanje prvog radničkog lista u Hrvatskoj, PR 5 1965, 213—218; ista, Odjeci razmirica austrijskih socijalista unutar Zagrebačkog obrtničko-radničkog društva u godinama 1873. i 1874., Kaj 3/1973, 84—86; V. Oštrić, n. d. (bilj. 35), 260—267 i 280—282.

⁴⁵ M. Gross, O ličnosti Hippolyta Tauschinskoga, Zbornik 6, Slav. Brod 1968, 257—266; ista, Nacionalizam i internacionalizam u počecima radničkog pokreta Austrije u svjetlu suvremene češke historiografije, Materijali, n. d. 263—274 (osvrt:

grafa,⁴⁶ raznovrsne veze u rasponu od Švicarske do Srbije,⁴⁷ ideje i djelatnost V. Pelagića.⁴⁸

Daljnji razvitak (u socijaldemokratskom razdoblju) obuhvaćen je i u skupini posebnih radova: o osnivanju Socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji i o sudjelovanju osječkih socijalista u tome,⁴⁹ o socijalistima u narodnom pokretu u Hrvatskoj 1903 (i u sklopu širih radova),⁵⁰ o nacionalnoj politici socijalista u Hrvatskoj i njihovu odnosu prema prvoj ruskoj revoluciji (prilozi s izvodima iz građe),⁵¹ o aktivnosti socijalista u Zagrebu 1907,⁵² o opsegu prava glasa i radničkom pokretu (diskusija),⁵³ Povijest socijalne demokracije u (sjevernoj) Hrvatskoj u razdoblju uoči svjetskog rata dobila je historiografsku osnovicu u skupini radova Elze Tomac: o socijalnoj demokraciji u aneksionoj krizi, socijalističkim sindikatima, jugoslavenskoj politici socijalista, političkim odnosima socijalne demokracije 1908—14.⁵⁴ Međunarodni odnosi soci-

V. Oštrić, PIS 7, 1970, 455—457; oc. J. Šidak, HZ 1968—69, 577); F. Rozman, Milan Šubarić u njegovo socijalistično delovanje, Kronika 2/1972, 97—100; C. Knapič-Krhen, Austrijski socijalistički časopis »Der Kampf« i jugoslavensko pitanje 1907—1914, Počeci socijalističke štampe, n. d. 409—415.

⁴⁶ I. Kovačević, Saradnja hrvatskih tipografa s mađarskom tipografskom štampom (1869—1878.), Zbornik 10, Slav. Brod 1973, 1—11.

⁴⁷ I. Kovačević, O tajnom klubu stranih socijalista u Beogradu i njegovoj delatnosti 80-tih godina XIX veka, PIS 2, 1965, 191—200; isti, O socijalistima Jugoslovenima u Svajcarskoj krajem XIX veka i uticaju njihove delatnosti na radnički pokret u jugoslovenskim zemljama, PIS 4, 1967, 83—121; isti, Socijalističke ideje u Hrvatsko-slavonskoj krajini (1871—1881), Materijali, n. d., 161—205 (osvrt: V. Oštrić, PIS 7, 1970, 452—454). — F. Bikar, Utjecaj Prve internacionale i Pariške komune na hrvatski radnički pokret putem njegove povezanosti s Ugarskom, PR 5, 1965, 193—208.

⁴⁸ V. Oštrić, O odnosima između Vase Pelagića i radničkog pokreta u Hrvatskoj, Prilozi, 5, Sarajevo 1969, 293—314 (odnosi 1873—1899).

⁴⁹ V. Oštrić, Osnivanje prve radničke stranke u Hrvatskoj, PR 5, 1965, 141—164; isti, Sudjelovanje osječkih socijalista..., Materijali, n. d. (bilj. 42).

⁵⁰ F. Tuđman, Hrvatski narodni pokret 1903. i njegov odnos prema makedonskom pitanju, Forum, 5—6/1968, 779—833 i Velike ideje i mali narodi, Zagreb, 1969, 89—160; R. Lovrenčić, Geneza politike »novog kursa«, Zagreb 1972, 143—184; M. Patković, Skupštinski pokret 1903. u Slavoniji, Osječki zbornik, XI, 1967, 185—216.

⁵¹ F. Bikar, Nacionalna politika hrvatske socijalne demokracije od 1903. do 1905. u: Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat, Beograd 1967, 29—115 (oc. V. Oštrić, Zbornik 6, Slav. Brod 1968, 274—275); ista, Utjecaj ruske revolucije iz god. 1905. na Hrvatsku socijaldemokratsku partiju, Beograd-Kotor 1967. (štampano kao rukopis).

⁵² F. Buntak, Zagreb u tisuću devet stotina i sedmoj godini, ISNZ IV, 1968, 252—263.

⁵³ V. Oštrić, Opaske o opsegu izbornog prava u Hrvatskoj i Slavoniji do prvog svjetskog rata, ČSP 2—3/1971, 227—231.

⁵⁴ E. Tomac, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u aneksionom razdoblju (Od pada vlade Hrvatsko-srpske koalicije do početka Veleizdajničkog procesa), PR, 9, 1967, 27—83, (osvrt: V. Oštrić, HZ 1970—71, 494—496); ista, Re-

jalne demokracije također su tema posebnih radova: o odnosima socijalista Hrvatske i Srbije do 1903. i 1909—14 (diskusijski prilog),⁵⁵ o socijalistima Hrvatske i Ugarske,⁵⁶ primanju u Drugu internacionalu, odnosu prema nekim međunarodnim događajima,⁵⁷ vezama s Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom, Makedonijom, jugoslavensko-balkanskim socijalističkim odnosima.⁵⁸

Nastali su i radovi s temama izvan okvira političke povijesti: o kulturnoj povijesti socijalističkog pokreta, odnosu pokreta prema nacionalnoj povijesti, hrvatskim književnicima i socijalizmu, o radničkom sportu.⁵⁹

organizacija socijalističkih sindikata u Hrvatskoj u razdoblju 1906—1910. godine, PR 7—8, 1966, 110—134; ista, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije prema jugoslavenskom pitanju pred prvi svjetski rat, JIČ 1—2/1970, 89—97; ista, Uloga socijalne demokracije u političkom životu Hrvatske pred prvi svjetski rat, rukopis disertacije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 1973. — I. Ramljak je publicistički pisao o pokretu tekstilnih i metalnih radnika (u: Tekstilci Jugoslavije, Zagreb 1966, 17—53 i Metalci Jugoslavije, Knjiga druga, Zagreb 1967, 7—30).

⁵⁵ C. Knapič-Krhen, O vezama hrvatskog i srpskog radničkog pokreta u razdoblju 1894—1903, PR 6, 1966, 156—160, i Srpska socijaldemokratska partija [zbornik], Beograd 1965, 125—129; F. Bikar, Razvoj odnosa između hrvatske i srpske socijalne demokracije i pokušaji usklađivanja njihovih koncepcija o nacionalnom pitanju od 1909. do 1914, PR 5, 1965, 165—192.

⁵⁶ F. Bikar, Nacionalna politika Ugarske socijaldemokratske partije i nemađarski socijalistički pokreti, hrvatski, slovački, rumunjski i srpski od 1890. do 1907, PR 6, 1966, 7—54.

⁵⁷ E. Tomac, O primanju Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije u Drugu internacionalu, PR, 6, 1966, 161—167; u širem sklopu S. Dimitrijević, Učešće balkanskih socijalista u Drugoj internacionali od njenog stvaranja do Međunarodnog socijalističkog kongresa u Kopenhagenu (1889—1910), PIS 3, 1966, 1—63; S. Kesić, Neke akcije međunarodnog radničkog pokreta i njihov odjek u radničkim pokretima Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine, PIS 6, 1969; 113—134 (zbivanja 1909—1910).

⁵⁸ S. Kesić, Hrvatski i srpski radnički pokret i stvaranje prvih radničkih organizacija u Bosni i Hercegovini, Materijali, n. d., 291—315 (osvrt: V. Oštrić, PIS 7, 1970, 460—462); V. Oštrić, Veze i suradnja između tipografa u Bosni i Hercegovini i Hrvatskog tipografskog društva do 1903. godine, Prilozi 7, Sarajevo 1971, 163—182; V. Oštrić, Veze tipografa u Crnoj Gori s hrvatskim tipografima do prvog svjetskog rata, IZ 1—2/1972, 177—184; O. Ivanovski, Balkanskite socijalisti i makedonskoto prašanje od 90-tite godini na XIX vek do sazdanjeto na tretata internacionala, Skopje 1970, 51—54, 192—196, 317—320, 331—333, 365—366, 391—384; F. Tuđman, Jugoslavenski odbor i stvaranje zajedničke države južnoslavenskih naroda, u: Jugoslavenski odbor u Londonu [zbornik], Zagreb 1968, 389—391.

⁵⁹ B. Pribić, Kulturno-prosvjetna djelatnost socijaldemokrata u Hrvatskoj u razdoblju od 1892. do 1907, ČSP, 1—2/1969, 115—138; ista, Kulturno-prosvjetna politika glavnih socijaldemokratskih glasila u Hrvatskoj u periodu od 1892. do 1907, Počeci socijalističke štampe, n. d., 369—384; ista, Književni prilozi kao sredstvo prosvjećivanja radništva, Kaj, 3/1873, 69—80; ista, Kulturno-prosvjetna djelatnost socijaldemokrata u Hrvatskoj u razdoblju od 1908—1914, HZ 1972—1973, 31—73; M. Despot, Svibanjski spis iz 1895. godine, Telegram, 16. svibnja 1969,

Pojedini posebni radovi doprinose lokalnoj i regionalnoj povijesti radničkog pokreta u socijaldemokratskom razdoblju: u Slavonskom Brodu i okolici,⁶⁰ u području Vinkovaca, Županje, u Moslavini,⁶¹ u Varaždinu,⁶² Hrvatskom zagorju,⁶³ Karlovcu i Dugoj Resi (s Ogulinom),⁶⁴ Hrvatskom primorju (fragmen-

3; ista, O »Crvenom kalendaru«, promicatelju krilatice »Znanje je moć«. Prilog kulturnoj propagandi socijaldemokrata u Hrvatskoj od 1908. godine do prvog svjetskog rata, Kaj 12a/1973, 62—73; V. Oštrić, Hrvatski socijalisti i Gupčeva buna (na razmeđu 19. i 20. stoljeća), Kaj 4—5/1974, 52—58; V. Rem, Sofija Krpan, prva žena socijalistički pjesnik na Balkanu, Godišnjak pododbora Matice hrvatske 4, Vinkovci 1965, 19—26; isti, Tragom prošlosti Broda, Slav. Brod 1965, 87—93. A. Šljivarić, Monografija o Ivanu Kozarcu (1885—1910), Rad JAZU 361, 1971, 269—464 (327, 333—335); V. Oštrić, Janko Leskovar i socijalistički pokret u Hrvatskom zagorju (1892—1897), Kaj 1/1974, 94—114; isti, Napomene o problematici radničkog sporta u sjevernoj Hrvatskoj do I svjetskog rata, u: Radnički sportski pokret Jugoslavije do 1945, Zagreb 1972, 167—180; isti, Prilog problematici radničkog pokreta i sporta u Hrvatskoj do prvog svjetskog rata, Povijest sporta 11, 1972, 182—191. — Objavljene su i spomenice dvaju radničkih kulturnih društava: Grafičko kulturno-umjetničko društvo »Ognjen Prica« — Zagreb. Spomenica. Priredili Z. Blažina, I. Hrenar, Zagreb 1966; Hrvatsko zanatlijsko kulturno umjetničko društvo »Sloga« Zagreb. Spomen-Knjiga. Priredili Z. Krelić, D. Tomšić, Zagreb 1972. — [Zanimljivih podataka donosi S. Marijanović u katalogu »Retrospektivna izložba Guda Jenya (1875—1952)«, Osijek 1974.]

⁶⁰ I. Kovačević, Radnički pokret u Slavonskom Brodu 1873—1918, rukopis disertacije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, 1965; isti, Radnički socijalistički pokret u Slavonskom Brodu, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, 5—3/1969, 29—30; isti, Pokušaj osnivanja anarhističko-komunističke kolonije u Duboviku kod Slavonskog Broda (1909. i 1910), PIS, 3, 1966, 339—346. [Spomenuta je disertacija kasnije objavljena: I. Kovačević, Radnički pokret u Slavonskom Brodu 1873—1914, Slavonski Brod 1976.]

⁶¹ J. Korda, Socijalistički pokret na selu u vinkovačkom kraju koncem XIX i početkom XX stoljeća, Zbornik 2, Slav. Brod 1964, 205—222 (oc.: V. Oštrić, PR 6, 1966, 252—253); S. Gruber, Počeci radničkog pokreta i Komunističke partije u županjskom kotaru, Ogledi [Vukovar], 2/1959, 14—21 i Županjski zbornik, 1967, 97—101 (oc. V. Oštrić, ČSP, 2/1972, 138); S. Degoricija, Razvoj radničkog pokreta i KP Jugoslavije u Moslavini, Zbornik Moslavine, knjiga prva, Kutina 1968, 171—179 (oc. V. Oštrić, ČSP 2/1972, 139—140). [Jedno novo izdanje, s tekstom o vinkovačkom kraju: J. Korda — S. Puškar, Vinkovački kraj na putu u slobodu i socijalizam 1895—1945, Vinkovci 1976, 11—28.]

⁶² J. Runjak, Pregled radničkog pokreta u Varaždinu, u: Prilozi historiji Varaždina, 1967, 39—58; M. Andrić, Iz historije radničkog pokreta u Varaždinu 1803—1920. godine, Kaj 4—5/1968, 81—85 (zapravo od 1875. do 1920).

⁶³ V. Oštrić, Janko Leskovar, n.d., Socijalistički pokret u Hrvatskom zagorju 1892—1897, 101—111.

⁶⁴ T. Majetić-Đ. Zatezalo, Nastanak i razvitak radničkog pokreta u Karlovcu i Dugoj Resi, Zbornik, 1, Karlovac 1969, 16—25, 26—106 (oc. V. Oštrić, ČSP, 2/1972, 142—143). — M. Sobolevski, S. Magdić, Ogulin u radničkom pokretu i NOB, Karlovac 1971, 11—13.

tarno),⁶⁵ Rijeci, Gorskom kotaru, Hrv. primorju, Istri, Krku (s gledišta veza sa sjevernom Hrvatskom) i napose o Gorskom kotaru,⁶⁶ labinskom rudarskom bazenu, Puli,⁶⁷ solinskom industrijskom bazenu, na Korčuli, u Dubrovniku.⁶⁸

U biografskoj literaturi (posebni radovi) najviše pažnje je posvećeno G. Martinuzzi (v. i bilj. 12).⁶⁹ Ima više radova o J. Brozu Titu, te pojedinih radova o Đ. Salaju [o I. Kolariću], o socijalistu i atentatoru N. Njegušu.⁷⁰

⁶⁵ V. Antić, Pojava socijalističkih ideja od 80-tih godina 19. stoljeća u Hrvatskom primorju, Materijali, n.d., 241—261 (znatnim dijelom o pravaštvu; oc. V. Oštrić, PIS, 7, 1970, 454—455).

⁶⁶ V. Oštrić, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Rijeka i Istra u djelatnosti hrvatskih socijalista 1892—1902, JZ VIII/1970—1972, 1973, 305—333; E. Tomac, Radnički pokret u Gorskom kotaru do 1918, u: Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB, Rijeka 1974, 11—20; V. Oštrić, Hrvatski tipografi i tiskara »Kurykta«, KZ 3, 1971, 177—187; isti, O vezama i suradnji između istarskih i sjevernohrvatskih grafičkih radnika do prvog svjetskog rata, Labinska republika, n.d., 119—143. [Italijanski prijevod: n.d. u bilj. 43, 133—163.] [J. Szekeres, Beziehungen zwischen Budapest und Rijeka (Fiume) auf dem Gebiet des Schiffbaus (1865—1924.), Teil II. Zur Geschichte der Werft Ganz-Danubius in Rijeka (Fiume), 8. Zur Geschichte der Arbeiterbewegung in der Danubius-Werft, VHA XVIII, 1973, 302—310.]

⁶⁷ M. Despot, O štrajkovima labinskih rudara do I svjetskog rata, Labinska republika, o.c., 36—80, [italijanski prijevod: n.d. u bilj. 43. 65—90]; T. Crnobori, Borbeno Pula. Prilog građi za povijest radničkog pokreta i NOB do rujna 1943, Rijeka 1972, 11—103. [Knjiga ne sadrži građu nego autorov tekst.]

⁶⁸ D. Gizdić, O razvoju dalmatinske cementne industrije i o klasnoj borbi u njoj do početka narodnooslobodilačke borbe, Zbornik IHRPD, 1, 1970, 147—156; D. Foretić, Radnička društva u Korčuli, Zbornik otoka Korčule, 1, Zagreb 1970, 101—112; S. Obad, Počeci radničkog pokreta u Dubrovniku, Radovi, 4, RH (2), 1962/1963, 1966, 200—233 (do 1897.); M. Kapović, Radnički pokret u Dubrovniku (1897—1929), »Dubrovnik« 3/1964, 3—10.

⁶⁹ M. Cetina, n.d. (bilj. 12), 11—34 (oc. G. Rabac-Čondrić, Književna smotra, 5—6/1970, 127—129 i G. Scotti, Quaderni, 1, 1971, 337—341); M. Kopitar-Cetina, Giuseppina Martinuzzi-labinska revolucionarka, Labinska republika, n.d. 81—108; T. Sala, Zabilješke o djelu i vremenu Giuseppine Martinuzzi, isto, 109—117; D. Cernecca, Giuseppina Martinuzzi: Educatrice, rivoluzionaria, poetessa, Quaderni I, 1971, 181—190; M. Kopitar-Cetina, Dva jubileja Giuseppine Martinuzzi, Dometi 1—2/1974, 112—116. [Postoji niz novih radova. V.: G. Martinuzzi, n.d. u bilj. 12, 38—40.]

⁷⁰ V. Dedijer, Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju, Beograd 1972, 21—33, 36—53, [to je preisak izdanja iz 1953]; V. Vinterhalter, Životnom stazom Josipa Broza, Beograd 1968, 20—38, 52—64; I. Babić, [Život Josipa Broza Tita od 1907. do 1927. godine], u: Josip Broz Tito-Monografija, Zagreb 1971 [1977], [17—24]; V. Oštrić, Uključivanje Josipa Broza u socijalistički pokret u Hrvatskoj (1907—1913), ČSP 2/1972, 9—17, (oc. I. Cuculić, KZ 5, 1972, 393); A. Veselinović, Đuro Salaj, Beograd 1967, 7—13; S. Ljubljanović, Đuro Salaj. Prilog biografiji, u: Đuro Salaj, n.d. u bilj. 5, 14—26; [D. Plećaš, Socijalista Ivan Kolarić, Revija 1/1975, 73—90]; M. Škarica, Atentator Nikola Njeguš, ZR 5/1973, 368—379.

Zbog masovnog iseljavanja u ovom razdoblju važna je i literatura o radničkom pokretu hrvatskih iseljenika u drugim zemljama, u prvom redu u SAD.⁷¹

⁷¹ V. Holjevac, Hrvati izvan domovine, Zagreb, ¹1967, ²1968, 132—144; T. Dobrila, Ivan Lučić-Valjankin, IM, 3—4/1970, 39—59 (članak s građom); I. Čizmić, Šezdeset godina nakon rada na osnivanju Jugoslavenskog socijalističkog saveza u Americi, Matica. Iseljenički kalendar, Zagreb 1968, 271—274; isti, Jugoslavenski socijalistički pokret u SAD i prvi svjetski rat, isto, 1970, 135—142; J. L. Krpan, Iz mraka u svjetlo, isto, 1968, 275—280. [I. Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918, Zagreb 1974, O društvenom i političkom radu jugoslavenskih iseljenika do prvog svjetskog rata, 9—36.]

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva: Savez povijesnih društava Hrvatske,
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu: Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb,
Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad
SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — rujan, 1982.